

Els empresaris de la industrialització. Una aproximació des de la indústria tèxtil llanera catalana, 1815-1870

per Josep M. Benaül Berenguer*

INTRODUCCIÓ¹

El menestral ha estat la versió catalana del *self-made man* a la indústria. Definida com una classe social oberta en els dos extrems i, fins i tot, com una mentalitat, la menestralia ha estat —segons la interpretació més clàssica— un corredor social per on els individus dels sectors subalterns (pagesos pobres, obrers) han arribat a configurar una bona part de l'empresariat industrial.² El debat sobre el protagonisme del *self-made man* en els orígens de l'empresariat industrial s'ha centrat en l'abast de la democratització del reclutament empresarial en les fases inicials de la industrialització i, per tant, a establir si hi hagué o no diferències significatives respecte als períodes precedents.³

Els estudis realitzats mostren que les respostes són molt condicionades per l'abast del terme *empresari industrial*, ja que la restricció als grans industrials o l'ampliació als mitjans i petits té implicacions molt diverses. En bona mesura, l'exclusió dels petits empresaris ha estat condicionada per la dificultat de desllindar la petita empresa de les unitats de producció de treball extern, formalment independents però que giren en l'òrbita de les empreses reals.⁴ Si, d'una

* Universitat Autònoma de Barcelona

1. Aquest treball ha tingut l'ajut del projecte de recerca DGICYT PB93-0913, *Progreso técnico, productividad y empleo en la España mediterránea durante el período contemporáneo. Un análisis comparativo*.

2. Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya* (Barcelona 1982), ps. 54-57.

3. La crítica més radical sosté que el reclutament empresarial durant la revolució industrial no es va democratitzar ni fou diferent del de l'època pre-industrial, ja que s'incrementaren els requeriments de capital fix, mentre que es mantingueren les dificultats per a obtenir capital circulant; Katrina HONEYMAN, *Origins of Enterprise. Business Leadership in the Industrial Revolution* (Manchester 1982). Per a una posició més matisada, François CROUZET, *The First Industrialists. The Problem of Origins* (Cambridge 1985).

4. L'elevada mortalitat de les petites i mitjanes empreses n'ha condicionat també l'exclusió o la consideració com a fenomen transitori; HONEYMAN, ps. 98, 106 i 129-150. Un estudi local sobre aquesta complexitat a Clive BEHAGG, *Masters and Manufacturers: Social Values and the Smaller Unit of Production in Birmingham, 1800-50*, dins Geoffrey CROSSICK i Heinz-Gerhardt HAUPT (eds.), *Shopkeepers and Master-Artisans in Nineteenth-Century Europe* (Londres 1984), ps. 137-154.

banda, s'ha d'acceptar la dependència com un criteri bàsic d'exclusió, de l'altra, no podem obviar els inconvenients d'un biaix excessiu a favor dels grans empresaris en indústries on el pes de la petita i mitjana empresa ha estat una característica rellevant i permanent.

Els historiadors econòmics catalans han afrontat tardanament aquesta problemàtica i els buits són encara molt nombrosos.⁵ Amb aquest treball pretenem, en primer lloc, ampliar la visió actual dels orígens de l'empresariat industrial català amb la inclusió del subsector llaner. A partir de la industrialització, la producció tèxtil llanera catalana es va identificar amb el districte industrial de Sabadell-Terrassa.⁶ El districte suposa la configuració complexa i completa de la indústria: empreses de magnitud diversa, empreses integrades verticalment, altres especialitzades verticalment, indústries auxiliars i, finalment, una força de treball especialitzada i experta.⁷ El segon objectiu de l'estudi és veure fins a quin punt l'estructura industrial condicionà el reclutament i la formació de l'empresariat.

METODOLOGIA

Hem seleccionat dues mostres d'empresaris en dos moments significatius del procés d'industrialització: 1830 i 1864.⁸ D'aquesta manera l'estudi es podrà enfocar amb una perspectiva dinàmica. El grau de representativitat de les mostres ens sembla satisfactori, tant si les mesurem, en termes de pes relatiu, respec-

5. Vicens Vives ja havia lamentat que no es pogués respondre encara de manera científica a la qüestió dels orígens de la burgesia industrial; Jaume VICENS VIVES, *Industrials i polítics del segle XIX* (Barcelona 1961), p. 127. Aportacions fonamentals en l'obertura d'aquest nou territori han estat les de Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, *Empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII*, «Recerques», 4 (1974), ps. 19-59 i d'Alejandro SÁNCHEZ SUÁREZ, *Los fabricantes de algodón de Barcelona, 1772-1839*, tesi de doctorat (Universitat de Barcelona, 1987). També els estudis sobre l'estructura industrial han contribuït a aclarir la qüestió; vegeu Jordi MALUQUER DE MOTES, *La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización*, «Hacienda Pública Española», 38 (1976), ps. 133-148.

6. Vers el 1860 Sabadell i Terrassa concentraven entre dos terços i tres quarts de la capacitat productiva de la indústria llanera catalana, mesurada en fusos, telers i treballadors; Josep M. BENAUL, *La llana*, dins *Història econòmica de la Catalunya contemporània* (Barcelona 1991), vol. 3, p. 126.

7. Aquestes concentracions no eren gens excepcionals en el context europeu, com assenyala J.H. CLAPHAM, *The Woollen and Worsted Industries* (Londres 1907). El concepte de districte industrial, recuperat pels estudiosos de l'especialització flexible, fou esbossat per Alfred MARSHALL, *Principles of Economics* (Londres 1972); vegeu també Marco BELLANDI, *La formulazione originaria* dins Giacomo BECATTINI (ed.), *Mercato e forze locali: Il distretto industriale* (Bolonya 1987), ps. 49-67.

8. La primera mostra inclou els vint-i-dos fabricants sabadellencs que produïen més de 50 peces/any el 1828 (representen el 36% dels fabricants i el 74% de la producció) i disset fabricants de Terrassa (28% dels fabricants i 62% de la càrrega fiscal); Arxiu Històric de Sabadell (AHS), 11.1/11.5 *Indústria i comerç*, respostes a l'interrogatori de la Junta d'Aranzels (1828) i Arxiu Històric de Terrassa (AHT), *Reparto del comerç per lo any 1831*. La segona mostra consta de trenta-cinc empresaris de Sabadell (23% dels contribuents i 59% de la càrrega fiscal de la indústria llanera) i vint-i-set de Terrassa (40% i 68% respectivament); AHS i AHT, contribució industrial i de comerç de 1864.

te al nombre total d'empresaris com respecte a la producció total. D'altra banda, ateses les característiques de la indústria, hem procurat evitar biaixos que determinarien uns resultats poc verossímils.⁹

A partir d'aquestes dues mostres s'analiza el reclutament empresarial segons tres variables: origen geogràfic, ocupació del pare¹⁰ i posició hereditària. La darre-ra variable resulta imprescindible, atesa la significació del sistema d'herència indivisible en la formació de la societat catalana contemporània i particularment en la configuració de l'empresariat.¹¹ L'equilibri de les mostres en funció de la rellevança industrial de cada localitat permet efectuar l'anàlisi tant en termes de districte industrial com de cadascun dels dos pols. D'aquesta manera podrem desllindar la incidència de les singularitats locals en la formació de l'empresariat.

Un altre vessant de l'estudi pretén superar els límits de l'anterior anàlisi mitjançant una aproximació als recursos inicials dels fabricants en els dos moments assenyalats. D'una banda, considerarem la propietat immoble disponible o heretada pels empresaris del primer terç del segle XIX. De l'altra, per a 1864, ens centrarem en els quaranta-quatre empresaris que crearen les empreses a partir de 1830; hem pogut establir els nivells d'herència i els itineraris ocupacionals de la meitat d'aquests empresaris. Amb l'estudi d'aquestes dades i d'informació complementària hem de perfilar amb més exactitud els orígens dels empresaris.

Finalment, una anàlisi de cinquanta-vuit inventaris *post-mortem* entre 1838 i

9. A la mostra de 1830 els empresaris són tots fabricants. A la mostra de 1864 hem procurat evitar un biaix a favor dels industrials de fase, sobretot dels grans filadors, que es comptaven entre els majors contribuents; també hem deixat de banda els contribuents de quotes inferiors, ja que inclouen teixidors a domicili i altres unitats dependents, les quals no poden ésser considerades empreses en sentit estricte. A la indústria llanera del Vallès el fabricant és l'empresari que fabrica i comercialitza teixits, a banda de si l'empresa centralitza o no en unitats de producció pròpies tot el cicle productiu. És en aquest sentit que usarem el terme *fabricant* en aquest text. Un significat similar tenia el terme *manufacturer* al Yorkshire: «*an employer who makes cloths or stuffs*», segons CLAPHAM, p. 127. El concepte de *fabricant* difereix inicialment del que trobem a la indústria cotonera i més endavant té un ús més restrictiu; vegeu GRAU i LÓPEZ, p. 37 i SÁNCHEZ SUÁREZ, ps. 103-126 i Josep M. BENAUL, *Los orígenes de la empresa textil lanera en Sabadell y Terrasa en el siglo XVIII*, «*Revista de Historia Industrial*», 1 (1992), ps. 39-62. Durant el període analitzat, els fabricants vallesans tendiren a centralitzar el tissatge en unitats productives pròpies. A banda del tissatge manual domèstic, que experimentà una espectacular davallada en les dècades de 1850 i 1860, el tissatge no es configurà com una indústria de fase amb empreses de diverses dimensions, especialitzades en el treball a mans per als fabricants. Fins i tot quan el tissatge es mecanitzà, com a indústria de fase es limità a la figura del teixidor auxiliar o drapaire i, per tant, a unitats de producció minúscules; vegeu Ferran YBAÑEZ, *Ser drapaire: estructura i evolució d'una unitat domèstica de tissatge (1946-1981)*, «*Artaona*», 5 (1989), ps. 63-87. Els altres empresaris de fase (filatura, acabats, tintatge...) no es consideren fabricants, com tampoc no són considerats *manufacturers* a determinades parts d'Anglaterra segons CROUZET, p. 3. En el text ens referirem a aquests industrials com a industrials de fase.

10. Alguns estudiosos ho consideren el factor clau, CROUZET, p. 64.

11. Un estudi recent és el d'Andrés BARRERA GONZÁLEZ, *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural (lógica de la razón doméstica)* (Madrid 1990). Altres autors han assenyalat elements de connexió entre el món de les masies i el liberalisme econòmic; Ignasi TERRADAS, *El món històric de les masies* (Barcelona 1984), ps. 129-131. Vicens Vives ho plantejà amb aquests termes: «De la pagesia surten les promocions de la ciutat, i no solament els obrers industrials, sinó també els intel·lectuals i els burgesos. En aquest sentit podem dir que la història de Catalunya del XIX sortí de les portes dels masos, amb el darrer adéu dels fadristerns a la casa pairal»; VICENS VIVES, *Industrials*, ps. 111-112.

1877 ens ha d'apropar a una realitat situada entre el punt de partida i els resultats assolits a la fi de la trajectòria vital dels empresaris. A partir dels inventaris tractarem d'establir la dimensió de les empreses i el pes de l'activitat fabril en el conjunt del patrimoni.¹²

UNA APROXIMACIÓ AL RECLUTAMENT EMPRESARIAL

Els peoners de la industrialització

L'arrencada del primer procés industrialitzador del districte llaner vallesà es produí a partir de 1815.¹³ Cap a 1830 el primer empresariat de la industrialització es trobava clarament configurat; la taula 1 ens proporciona unes primeres conclusions sobre els orígens: més d'un 90% procedeix del mateix districte, tres quartes parts comptaven amb pares ocupats a la indústria drapera i, finalment, els hereus assolien també aquesta darrera proporció.

L'escassa obertura geogràfica i l'elevat índex d'endogènesi¹⁴ s'expliquen tant per la rapidesa relativa com per la modesta dimensió del procés industrialitzador. L'arrelament industrial d'aquesta generació de peoners no constitueix cap sorpresa. Tanmateix, aquesta primera fase d'industrialització comportà una mobilitat social apreciable: més de la meitat no eren fills de fabricants i havien creat les empreses en el primer terç del segle, sobretot des de 1814. El gruix dels nous fabricants procedia de la mateixa indústria: els fills d'artesans¹⁵ (sobretot paraires) representaven més de la meitat de les noves incorporacions. Els fills de fabricants partien lògicament de les empreses fundades en el Set-cents.¹⁶ Pel que fa a la procedència de l'exterior de la indústria, els fills de pagesos constituïen el grup més rellevant; en altres casos, la mostra es fragmenta en xifres massa petites per a treure'n cap conclusió ferma. En resum, el primer empresariat industrialitzador de la draperia es configurà des de l'interior de la indústria, i en aquest sentit cal remarcar l'escassa presència de fills de comerciants.¹⁷

12. El conjunt dels inventaris és notablement equilibrat: un 62% correspon a fabricants —amb un bon nivell de representativitat d'empreses de diversa dimensió— i un 38% a industrials de fase. El buidatge d'inventaris dels protocols notariais de Sabadell i de Terrassa ha estat exhaustiu i s'hi han afegit exploracions complementàries dels protocols de Barcelona.

13. Una aproximació a aquesta primera fase d'industrialització a Josep M. BENAUL, *La llana i una visió més completa a La indústria tèxtil llanera a Catalunya, 1750-1870. El procés d'industrialització al districte industrial de Sabadell-Terrassa*, tesi de doctorat (Universitat Autònoma de Barcelona, 1991).

14. Definit com el percentatge d'empresaris amb pares ocupats a la mateixa indústria, CROUZET, p. 118.

15. El terme s'ha d'entendre fonamentalment com a «artesà independent». Els tintorers i els bataners eren de fet empresaris de fase que treballaven per a tercers. Els paraires eren sobretot amos d'obradors independents que treballaven per a tercers i a vegades, sobretot a Sabadell, per compte propi. El mateix val per als abaixadors. En les primeres dècades de la industrialització el terme *paraire* passà a designar els obrers de la filatura i dels acabats; només hi ha un d'aquests casos a la mostra de 1864. Els teixidors també treballaven majoritàriament a domicili abans de 1840, però la seva situació era més precària i subordinada.

16. Vegeu BENAUL, *Los orígenes*.

17. Això no significa que l'aportació de capital comercial no fos notable, sinó que només excepcionalment aquests inversors esdevingueren fabricants.

L'ocupació prèvia a la indústria, tant en termes de recursos acumulats com de *know-how*, resultà determinant en una fase inicial i de transformació accelerada de la indústria entre 1815 i la dècada de 1830. D'altra banda, l'endogènesi condicionà el pes aclaparador dels hereus: ho eren vint-i-cinc (86,2%) dels vint-i-nou fabricants amb pares ocupats a la mateixa indústria, mentre que en els procedents de l'exterior la relació era de cinc (62,5%) sobre vuit.

TAULA 1. *Procedència de l'empresariat draper del districte industrial del Vallès, 1830-1864*

	1830		1864	
	<i>empresaris</i>	%	<i>empresaris</i>	%
<i>Origen geogràfic</i>				
-del districte *	36	92,3	43	69,3
-de l'exterior	3	7,7	19	30,6
<i>Origen social (ofici del pare)</i>				
-fabricant de draps	18	46,1	12	19,3
-artesa/tècnic de draperia	11	28,2	17	27,4
-agricultura	4	10,2	18	29,0
-altres	4	10,2	11	17,7
-desconegut	2	5,1	4	6,4
<i>Posició hereditària</i>				
-hereu	30	76,9	31	50,0
-fadristern	7	17,9	25	40,3
-desconegut	2	5,1	6	9,6

* Inclou els municipis de Sabadell, Terrassa, Sant Pere de Terrassa i Castellar del Vallès. L'extensió del llistat nominal d'empresaris i de les referències documentals n'han desaconsellat la inclusió.

Els protagonistes de l'arrencada industrial

El 1864, el procés d'industrialització ja estava en una fase molt avançada: la transició energètica al vapor havia adquirit un impuls definitiu des de 1850, la capacitat productiva s'havia incrementat notablement i el districte vallesà havia assolit el lideratge de la indústria llanera espanyola.¹⁸ Les dimensions del procés d'industrialització del segon terç de segle feren imprescindible una major apor-

18. Entre 1850 i 1864 el nombre de fusos del districte es triplicà amb escreix: d'uns 23.000 a 73.654; els telers manuals, que podien estimar-se en 350-400 a la fi de la dècada de 1830, eren 1.462 el 1864; la potència energètica de vapor passà de 24 CV el 1838 a 608 vers 1867; BENAUL, *La llana*, ps. 120-121 i *La indústria*, p. 889.

tació externa de força de treball, de capitals i d'iniciativa empresarial.¹⁹ La mobilitat empresarial, característica d'aquest tipus d'indústria i perfectament detectable en el curt termini,²⁰ s'accelerà en aquest context d'expansió i assolí cotes molt elevades a la fi del segon terç del segle.²¹ La taula 2 ens permet copsar-ho amb claredat.

TAULA 2. *Mobilitat empresarial a Sabadell i Terrassa, 1830-1864*

<i>inici de les empreses</i>	<i>Fabricants de Sabadell</i>		<i>Empresaris de Terrassa</i>
	1850*	1864**	1864***
existents el 1830	37,2	22	35,6
creades des de 1830	62,7	78	57,5
sense dades	—	—	6,8
Total	100,0	100,0	100,0

* Inclou els 86 fabricants llaners identificats en el Padró, tres dels quals consten com a teixidors, mentre que un altre no té professió assignada. Hem creuat les dades del Padró amb les de la Contribució Industrial.

** Els 50 primers fabricants de la Contribució Industrial de 1864.

*** La totalitat d'industrials llaners de la Contribució Industrial.

Fonts: AHS, 8. Demografia, Padró de 1850. Vegeu la nota 8.

Aquestes dimensions de la mobilitat empresarial hagueren de determinar modificacions significatives del reclutament en relació a 1830, tal com efectivament es desprèn de l'anàlisi de la mostra de 1864.

En primer lloc, pel que fa a la procedència geogràfica, els empresaris nascuts fora del districte assoliren el 30% i quadruplicaren el pes relatiu en relació a 1830.

En segon lloc, es registren canvis rellevants en l'origen social dels empresaris. Cal remarcar la disminució de gairebe 27 punts percentuals dels fills de fabri-

19. Sobre migracions i formació del mercat de treball vegeu els treballs d'Enriqueta CAMPS, *Industrialización y crecimiento urbano: la formación de la ciudad de Sabadell*, «Revista de Historia Económica», 1 (1987), ps. 49-71; *Migracions internes i cicle familiar a Sabadell al segle XIX*, «Arraona», 5 (1989), ps. 9-20; *Migraciones internas y formación del mercado de trabajo en la Cataluña industrial en el siglo XIX*, tesi de doctorat (Florència 1990).

20. El 1837 hi havia, a Terrassa 60 contribuents a la indústria llanera en front dels 66 de 1831. En les 60 empreses de 1837 trobem 14 noves empreses respecte a 1831, mentre que 18 de les d'aquest any han desaparegut. La petita diferència fins a 60 és deguda a fusions d'empreses. AHT, *Reparto del Comers per lo Any de 1831 i Reparto del Subsidi de Comers e Industrias per lo Any de 1837*.

21. En el cas del centre draper normand d'Elbeuf s'ha constatat una renovació incessant de l'empresariat en el primer terç del segle XIX, però limitada a l'empresariat més modest, ja que el «noyau central, s'il accepte des apports extérieurs, ne fonctionne et ne se reproduit que dans le cadre d'un réseau d'alliances très délimités»; Alain BECCHIA, *Le patronat elbeuvien du textile de 1800 a 1830*, «Bulletin de la Société de l'Histoire d'Elbeuf», 6 (1986), ps. 31-42 i 7 (1986), ps. 2-9. En canvi, en el segon terç del segle, el nucli central dels drapers vallesans fou renovat amb tanta o més intensitat que el conjunt del fabricants: només 4 dels 20 fabricants més importants sabadellencs de 1864 eren continuadors d'empreses existents el 1828; compari's amb la taula 2.

cants, dada que mostra la profunda renovació de l'empresariat entre 1830 i 1864. En una direcció oposada i complementària, el pes relatiu dels empresaris procedents de l'exterior de la indústria s'ha més que duplicat amb un increment de 26 punts percentuals. L'aportació més decisiva ha estat la d'origen agrari (propietaris i pagesos) que gairebé ha triplicat el pes relatiu. En canvi, i això explica la complementaritat dels processos anteriors, el pes relatiu dels fills d'artesans, operaris i tècnics de la indústria gairebé no s'ha modificat, la qual cosa reflecteix una certa inelasticitat de l'oferta d'aquests segments. De fet, hi ha una davallada molt apreciable de l'índex d'endogènesi entre 1830 i 1864.

En tercer lloc, s'ha produït una obertura molt notable de la posició hereditària: els fadrísters han més que doblat el pes relatiu, mentre que els primogènits han passat de representar més de tres quartes parts del total a la meitat. El canvi està directament relacionat amb l'increment decisiu de l'aportació externa a la formació de l'empresariat draper: 19 (76%) dels 25 fadrísters tenen pares no vinculats a la indústria drapera; dels sis restants, dos són fills de fabricants i quatre d'artesans drapers. En canvi, l'increment de l'obertura geogràfica no sembla haver condicionat l'apertura hereditària, ja que els percentatges de nascuts fora del districte són molt similars entre els fadrísters i entre els hereus: 24 i 22,5 respectivament.

Processos locals d'industrialització i reclutament empresarial

La taula 3 permet d'apreciar que el reclutament empresarial presenta notables diferències en les dues localitats industrials. El fet reflecteix les particularitats de dos processos d'industrialització. Els ritmes, les dimensions i les estructures de la industrialització presentaren singularitats decisives fins al punt d'invertir-se el lideratge industrial en el districte.²²

La radiografia del reclutament empresarial el 1864 registra diferències notables entre ambdues viles, sobretot en el pes relatiu dels fills dels fabricants i en la posició hereditària. Tanmateix, encara són més rellevants els canvis operats entre 1830 i 1864. Així, mentre que Sabadell multiplicà per set el pes de l'obertura geogràfica, Terrassa només el duplicà.²³ Si en aquesta vila es mantingueren estables els percentatges de reclutament des de l'interior i des de l'exterior de la indústria drapera, a Sabadell el reclutament intern es reduí en més de la meitat i l'extern gairebé es quadruplicà. En aquest sentit són particularment determinants els canvis en el reclutament d'origen agrari. Finalment, la major

22. El 1864, la indústria llanera de Sabadell comptava amb 46.230 fusos mecànics, 1.112 telers manuals i 12 mecànics; la de Terrassa tenia 24.544, 350 i 5 respectivament. Les diferències en el ritme de creixement foren notables en aquests anys: entre 1850 i 1864 Sabadell multiplicà els fusos per 5,2 i els telers manuals per 4,5 entre 1843 i 1864; Terrassa multiplicà per 3 els fusos entre 1850 i 1864 i els telers manuals per 2,3 entre 1846 i 1864. L'estructura industrial de Sabadell es caracteritzava per un menor grau de concentració i per un pes més gran de les petites i mitjanes unitats de producció; BENAUL, *La llana*, ps. 120-124.

23. Aquest fet no pot dissociar-se del pes diferent assolit per la immigració en ambdues viles: el 1850 gairebé el 55% dels caps de família de Sabadell eren immigrants; a Terrassa només ho eren el 33% el 1845 i el 45% el 1871; CAMPS, *Migraciones internas*, ps. 127-129.

obertura socio-professional de Sabadell es reflecteix en l'increment espectacular de fadrísters, tres quartes parts dels quals procedien de l'exterior de la indústria.

TAULA 3. *Procedència de l'empresariat draper a Terrassa i Sabadell, 1830-1864*

	<i>Terrassa</i>				<i>Sabadell</i>			
	1830		1864		1830		1864	
<i>Origen geogràfic</i>								
-del districte	15	88,2	20	74,0	21	95,4	23	65,0
-de l'exterior	2	11,7	7	25,9	1	4,6	12	35,0
Totals	17	100,0	27	100,0	22	100,0	35	100,0
<i>Origen social (ofici del pare)</i>								
INDÚSTRIA								
LLANERA	10	58,8	15	55,5	19	86,3	14	40,0
-fabricant	6	35,3	8	29,6	12	54,5	4	11,4
-artesà/tècnic	4	23,5	7	25,9	7	31,8	10	28,5
-paraire	3	17,6	3	13,6	4	14,8	5	14,2
-abaixador					2	9,0	1	2,8
-teixidor	1	5,8	1	3,7			1	2,8
-bataner							3	8,5
-tintorer			2	7,4	1	4,5		
-encarregat filat			1	3,7				
ALTRES TÈXIL/ CONFECCIÓ								
-fabricant de cotó			1	3,7			3	8,5
-sastre							1	2,8
			1	3,7			2	5,7
ALTRES ARTESANS								
-fuster	1	5,8					1	2,8
-ferrer	1	5,8						
							1	2,8
COMERC/ TRANSPORT								
-traginer	1	5,8			2	9,0	4	11,4
-comerciant					1	4,5	1	2,8
	1	5,8			1	4,5	3	8,5
AGRICULTURA								
-propietari	3	17,6	8	29,6	1	4,5	10	28,5
-pagès			1	3,7			1	2,8
	3	17,6	7	25,9	1	4,5	9	25,7
ALTRES								
-farmacèutic			2	7,4				
-advocat			1	3,7				
			1	3,7				
DESCONEGUT								
	2	11,7	1	3,7			3	8,5
Totals	17	100,0	27	100,0	22	100,0	35	100,0
<i>Posició hereditària</i>								
-hereu	11	64,7	20	74,0	19	86,3	11	31,4
-fadrístern	4	23,5	6	22,2	3	13,6	19	54,2
-desconegut	2	11,7	1	3,7			5	14,2
Totals	17	100,0	27	100,0	22	100,0	35	100,0

Mentre aquí els fadristerns arribaven al 54,2%, a Terrassa tot just passaven del 22%. Tanmateix hi ha un tret comú en ambdues viles, que ja hem analitzat en termes de districte: l'estabilitat del pes dels empresaris amb pares artesans i tècnics de la indústria drapera. La industrialització no va reduir ni augmentar significativament les possibilitats d'aquesta aportació.

ELS RECURSOS INICIALS

L'aproximació anterior resulta imprecisa pel que fa als recursos inicials dels fabricants vallesans, ja que només podríem obtenir deduccions molt barroeres i imprecises a partir dels orígens socials i de la posició hereditària. En aquest apartat tractarem d'oferir una anàlisi més precisa sobre aquesta qüestió.

Els peoners: fills de fabricants i nous fabricants

La taula 4 ens mostra la propietat immoble en el terme municipal dels vint-i-dos fabricants sabadellencs de la mostra de 1830. Tot i que l'absència de dades dels termes veïns suposa una limitació, la informació pot considerar-se indicativa. El resultat més clar és el contrast entre els nivells de propietat dels nous fabricants, incorporats a la fabricació entre 1790 i 1830, amb una mitjana d'1,3 cases i 1,5 quarteres de terra, i els fills de fabricants, les empreses dels quals havien estat fundades en les dècades centrals del segle XVIII, amb una mitjana de 2,3 cases i 7,4 quarteres. El contrast es repeteix en les mitjanes dels dots esponsalícis coneguts per ambdós grups: 438 lliures catalanes per als primers²⁴ i 1.115 per als segons.²⁵

Onze fabricants terrassencs de la mostra de 1830 crearen les empreses en el primer terç del segle. De set, en coneixem els patrimonis heretats. Dos només disposaven de terra amb una mitjana de 5,1 quarteres,²⁶ quatre tenien una mit-

24. Capítols matrimonials sempre que no s'indiqui testament. AHS, Notari Joan Mimó, Manual (1792, V), f. 64: Joan Sallarès i Gertrudis Marra. Manual (1795, V), fs. 105-108: Josep Cirera i Rosa Casagemas. Manual (1796, V), fs. 61-69: Joan Torras i Isabel Tayadella; f. 106: Josep Sayol i Maria Vilarrúbias. Manual (1797, V), fs. 154-146: testament de Josep Formosa. Manual (1802, V), fs. 106-108: Josep Salas i Marianna Busquets. Manual (1808, V), fs. 55-59: Pere Llobet i Germana Duran. Manual (1815, V), fs. 89-90: Joan Duran i Antònia Mimó. Manual (1818, V), fs. 127-130: Pau Roca i Eulàlia Valls. Manual (1819, V), fs. 41-43: Antoni Casanovas i Rosa Ferran. Notari Francesc Viladot, Manual (1836), V, fs. 66-67: testament de Jaume Manent.

25. Capítols matrimonials. AHS, Notari Joan Mimó, Manual (1782), fs. 240-241: Josep Corominas i Josepa Borrell. Manual (1790, V), f. 327: Pau Turull i Esperança Sallent. Manual (1799, V), fs. 42-44: Maties Salas i Josepa Vila. Manual (1809, V), fs. 114-117: Josep Fontanet i Paula Duran. Manual (1810, V), fs. 73-75: Joan Borrell i Rosa Sardà. Manual (1818, V), fs. 67-70: Francesc Sayol i Maria Bonaventura Salt. Manual (1821, V), fs. 105-109: Joan Salt i Joaquina Duran.

26. Josep Maurí rebé 7,2 quarteres de vinya com a herència; AHT, Notari Francesc Soler Ler, Manual (1816), fs. 402-404. Tot sembla indicar que l'herència paterna de Jaume Bellber es limità a una vinya de 3 quarteres; AHT, Notari Joan Carrancà, Manual (1871), fs. 2739-2756.

jana d'una casa i 5,9 quarteres,²⁷ i el darrer heretà una gran propietat de 900 quarteres.²⁸ Al marge d'aquest darrer cas, a Terrassa era encara més gran la distància entre els nous empresaris del Vuit-cents i la veritable elit empresarial del Set-cents, sis representants de la qual són inclosos a la mostra de 1830. A l'inici del segle XIX, els nivells patrimonials d'aquests empresaris poden qualificar-se, sense cap dubte, de molt importants en termes locals.²⁹ A més, gràcies al relleu patrimonial assolit pogueren emparentar amb famílies del mateix nivell social, com mostren dos dots de 1.500 i 5.000 lliures respectivament i un tercer de dues cases i 46 quarteres de terra.³⁰ En canvi, la mitjana dels cinc dots coneguts dels nous fabricants fou només de 579 lliures.³¹

TAULA 4. *Patrimoni immoble dels 22 fabricants sabadellencs de 1830 en el terme municipal, 1815-1820*

	inici de la empresa					
	mitjans del s. XVIII			entre 1790 i 1830		
<i>béns immobles</i>	<i>F</i>	<i>cases</i>	<i>terra (Q*)</i>	<i>F</i>	<i>ases</i>	<i>terra (Q*)</i>
sense propietat	—			3		
només casa	—			3	6 (2)	
casa+fans 5 Q	4	8 (2)	13,6 (3,4)	6	11 (1,8)	8,1 (1,3)
casa+entre 5 i 10 Q.	1	2	9,7	2	2 (1)	13,8 (6,9)
casa+més de 10 Q	3	9 (3)	46,3 (15,5)	—		

F= fabricants; Q*= quarteres; quartera vella de Sabadell i de Terrassa=2.902,63 m². Font: AHS, 1.3.3.2., *Administració municipal. Finances i patrimoni, 1735-1800*, «Apeo de valoración...», sense datar però posterior al 1815. La xifra entre parèntesi indica la mitjana.

Per tant, des del punt de vista de la propietat immoble, les noves incorporacions empresarials partien de petits propietaris. Aquests recursos inicials modes-

27. AHT, Notari Francesc Soler Ler, Manual (1809), fs. 284-285 i 330-333: inventaris de Francesc Oller i de Benet Roca; Manual (1810), fs. 233-235: inventari de Marià Vallhonrat. Notari Josep Vendrell, Manual (1797), fs. 177-180: inventari de Pau Ros.

28. Bartomeu Amat esdevingué hereu en morir el primogènit Josep; AHS, Notari Joan Mimó, Manual (1807, F), fs. 23-25: inventari de Tomàs Amat de la Font.

29. Francesc Galí heretà dues cases, 35,1 quarteres de terra i un molí draper; AHT, Notari Francesc Soler, Manual (1806), fs. 107-109. Pau Busquets heretà nou cases, 762 quarteres de terra i un molí draper; Manual (1811), fs. 316-322. Salvador Vinyals, Miquel Vinyals i Joan B. Galí eren també propietaris importants segons que es pot deduir d'altres dades; BENAUL, *La indústria*, p. 691. Només Joaquim Galí i Surís, un fadrister, partia de nivells més modestos, tot i que l'hereu li lliurà una casa; AHT, Notari Josep Torrella, Manual (1801), fs. 246-247.

30. El nivell d'endogàmia de l'elit empresarial terrassenca era molt notable. AHT, Notari Josep Vendrell, Manual (1795), fs. 73-78: capítols matrimonials entre J.B. Galí i la seva cosina Josepa Galí i Surís; Notari Francesc Soler Ler, Manual (1824), fs. 233-238: capítols entre Pau Busquets i Barata i la seva cosina segona Anna Soler Vinyals. Salvador Vinyals esposà la seva cosina segona Josepa Galí Galí, filla de J.B. Galí; Notari Francesc Soler Ler, Manual (1842), fs. 7-14: testament de J.B. Galí.

31. Capítols matrimonials. AHT, Notari Xavier Huguet, Manual (1821), fs. 31-33: Jaume Oller i Isabel Castella. Notari Josep Torrella, Manual (1799), fs. 177-180: Josep Ros i Rosa Vallhonrat. Manual (1801), fs. 205-209: Pau Vallhonrat i Isabel Casanovas. Notari Francesc Soler Ler, Manual (1814), fs. 181-184: Josep Roca i Josepa Coll. Manual (1819), fs. 280-282: Josep Maurí i Agustina Puig.

tos, tot i que significatius com a punt de partida, eren acompanyats d'altres sens dubte més decisius en la configuració de la capacitat empresarial: el coneixement de la indústria o dels negocis a partir de l'experiència paterna o pròpia, com veurem més endavant.

Recursos inicials i itineraris dels empresaris de la industrialització

Quaranta-quatre empresaris de primera generació formaven part de la mostra de seixanta-dos de 1864. Tot i que alguns havien fundat l'empresa en els darrers anys del primer terç del segle, en termes estrictes podem dir que gairebé el 70% dels industrials de 1864 crearen l'empresa al llarg del segon terç del segle. L'etapa decisiva de transformació reposà en bona mesura sobre aquests nous empresaris.

Els béns heretats poden constituir un element d'aproximació al punt de partida. Dels 44 empresaris de primera generació de 1864, el 75% eren fills d'operaris, artesans i tècnics de la draperia i de pagesos. En la taula 5, on figuren els nivells d'herència de 21 d'aquests empresaris, les ocupacions paternes abans referides tenen un pes similar: el 71%. S'hi aprecien clarament tres nivells hereditaris de superior a inferior. Els nivells I i II (superior i mitjà) són ocupats sobretot per fadrísters de famílies benestants —dos fills de comerciants i quatre de pagesos— i per l'hereu d'un propietari. El 80% dels hereus i fadrísters del nivell III (inferior) provenen de famílies de pagesos pobres i d'operaris i tècnics de la indústria drapera. La diferència entre els hereus i els fadrísters d'aquest darrer nivell és clara: la mitjana de béns heretats pels primers és d'una casa i una petita extensió de terra, mentre que la llegítima mitjana rebuda pels segons és només de 376 pessetes. Aquests primers resultats es poden matisar si considerem les dades aproximatives dels nivells patrimonials inicials d'altres catorze empresaris. En el nivell I s'afegirien dos empresaris amb arrels familiars en el comerç, el fill d'un tintor francès i el d'un advocat;³² en el nivell II s'incorporarien dos fills de pagesos, el d'un propietari i el d'un pare;³³ finalment, en el nivell III s'integrarien quatre fills d'operaris de la indústria drapera, el d'un pagès i el d'un ferrer.³⁴ Com a resultat final obtindríem 7 empresaris en

32. Miquel Buxeda Crehuet, comerciant de draps de Barcelona, però nascut a Camprodon, efectuà importants inversions industrials a Sabadell per mitjà de la societat Pujol i Buxeda, formada amb el sogre i els germans menors. Pere Folguera Pla, fill d'un adroguer de Barcelona, tot i que natural de Santa Perpètua de Moguda, adquirí una fàbrica de vapor pocs anys després d'haver-se traslladat a Sabadell. Lluís Monset Rouch, natural de Llimós, esposà, el 1842, la filla del fabricant terrassenc Joaquim Galí Surís i pocs anys després s'associà amb el sogre. Daniel Ubach era fill d'un advocat i propietari, descendent del mas Ubach de Vacarisses.

33. Es tracta dels fabricants sabadellencs Jaume Julià Cañameras, Josep Dòria Arnalot i Dídac Mimó Pujolà, i del fidador Joan Candaló. El 1869, els béns immobles de Joan Candaló, hereu d'un pagès de Prats del Rei, es valoraven en 6.812 pessetes, la maquinària en 10.725 i el saldo positiu de debits i crèdits per compte corrent era de 3.570 pessetes; AHS, Notari F. Viladot, Manual (1862), fs. 367-369.

34. Joan Gorina, fill d'un pagès pobre, invertí, conjuntament amb el fill Tomàs, 9.000 pessetes a la indústria llanera, el 1860; AHS, Notari Francesc Viladot, Manual (1860), fs. 602-604. Els orígens modestos de Gaietà Alegre, fill d'un pare terrassenc, són ressenyats a «Gaceta de la

el nivell I uns altres 8 en el nivell II i 20 en el nivell III. En resum, un 42,8% hauria obtingut llegats hereditaris d'un nivell alt i mitjà i un 57,1% d'un nivell inferior.

TAULA 5. *Nivells d'herència dels nous empresaris, 1830-1860*

nivells	posició hereditària		bens heretats (mitjanes)			
	H	E	metàl·lic* (pessetes)	cases	Q terra pròpia	Q terra a rabassa
I	1	2	72.000	5	13,8+HG**	
II		4	9.099***	7(1)		
III		7	376	1		
	5	1	1.500****(1)	1,1	2,9 (4)	4 (1)
	1					5,7

Font: inventaris *post mortem*.

H=hereu; E=fadrister; Q=quarteres.

Els números entre parèntesi indiquen els divisors quan són distints dels de les columnes 1 i 2.

* Donada l'escassa inflació d'aquests anys i en absència d'un deflacionista fiable, les mitjanes són de pessetes corrents. La possible distorsió és mínima.

** HG: Heretat Gònima de Moià. No en coneixem la superfície.

*** El 1855 Jaume Molins rebé 4.266 ptes. en efectiu, tres telers muntats i l'arrendament per cinc anys d'una casa amb una quadra per a telers, valorat en 1.557 ptes. El 1854, Joaquim Bosch rebé 2.133 ptes. en metàl·lic i set cases.

**** Josep Sampere rebé el 1838 una casa, una quartera de terra, una vinya sense superfície especificada i 1.500 ptes.

Tanmateix, aquestes dades no ens diuen res dels recursos tangibles i intangibles adquirits amb l'esforç individual abans de la constitució de l'empresa. S'imposa, per tant, conèixer les ocupacions prèvies d'aquests nous empresaris. Hem pogut establir els itineraris de vint dels 44 nous empresaris de la mostra de 1864, com es pot veure a la taula 6.

Producció Lanera», 115 (10-X-1888), ps. 145-148. Miquel Cots, fill d'un teixidor, també n'exercí l'ofici i quan morí no tenia altra propietat immoble que 23.896 pams quadrats a la ciutat de Terrassa; AHT, Notari Jacint Soler Oliveras, Manual (1873), fs. 475-478. Valentí Maynou, fill de teixidor, residí durant uns quants anys fora de Sabadell i es dedicà a la fabricació de teixits de cotó a petita escala; en morir tenia una casa amb botiga de queviures, solars per edificar quatre cases i un terç d'un assortiment de carda i filatura; AHS, Notari F. Viladot, Manual (1862), fs. 123-129. De Magí Sola Coll, hereu d'un paraire, i de Francesc Girbau, fadrister d'un ferrer, en desconeixem els llegats heretats.

TAULA 6. *Ocupacions prèvies a la creació de l'empresa, 1820-1860*

<i>Ocupació del pare</i>		<i>Ocupacions anteriors a la d'empresari tèxtil llaner *</i>			
pagès	8	paraire	6	fabricant de cotó	1
		teixidor	1	maquinista	1
		apren. tèxtil	1		
sastre	2	sastre	2		
traginer	1	fab. de cotó	1		
fab. de cotó	1	paraire	1		
dir. filats	1	dir. filats	1		
paraire	3	teixidor	1	encarregat	1
		abaixador	1		
		jornaler	1		
bataner	2	bataner	2	bataner i fabricant	1
teixidor	1	teixidor	1	fabricant de cotó	1
abaixador	1	abaixador	1	paraire	1

* Els empresaris de Sabadell són Antoni Selvas, Magí Planas, Jaume Julià, Feliu Llonch, Francesc Llonch, Jaume Molins, Joan Sallarès, Josep Sallarès, Antoni Roca, Josep O. Badia, Joaquim Casanovas, Dídac Mimó, Jaume Voltà, Josep Sampere, Valentí Maynou i Josep Duran. Els terrassencs són Isidre Bertran, Antoni Sala, Pere Armengol i Gaietà Alegre.

Els resultats obtinguts mostren que setze havien treballat prèviament a la indústria drapera, un en la cotonera, dos en la sastreria³⁵ i un s'havia familiaritzat amb la indústria tèxtil, sense cap més precisió, en la comarca d'origen. En set d'aquests vint casos hem pogut detectar una segona ocupació abans de constituir l'empresa. Aquestes ocupacions prèvies, totes tèxtils, els permeteren adquirir els coneixements bàsics de la indústria i en certs casos acumular totalment³⁶ o parcialment³⁷ el capital inicial.

35. Ambdós eren fills del sastre Joan Sallarès Castellet, el qual, però, també es dedicava a la fabricació de draps.

36. Aquesta darrera possibilitat fou molt explícita en els tres hereus de bataners que esdevingueren fabricants de draps: Jaume Voltà, Bartomeu Montllor i Josep Sampere. De fet, tot i que no eren propietaris dels batans ni dels molins, aquests industrials de fase es beneficiaren de l'expansió de la demanda d'aquestes operacions durant la primera fase de la industrialització. En la dècada de 1820, el bataner Tomàs Montllor explotava, conjuntament amb el fabricant terrassenc Joaquim Sagrera, els batans del molí Torrella de Sabadell. Tanmateix fou el fabricant terrassenc qui invertí en els batans i qui arrendà el molí; Arxiu Alegre de Sagrera, *Copiadore de cartes*, correspondència amb Joan d'Amat, 1818-1821 i AHT, *Llibre de comptes de Joaquim Sagrera*, fs. 319-322. La formació prèvia de capital és encara més evident en els tres empresaris que abans s'havien dedicat a la indústria cotonera. Aquests tres casos, el fill d'un pagès molt pobre, d'un teixidor i d'un traginer, es localitzaren a Sabadell on el cotó fou molt rellevant en la primera meitat de segle. El mateix es pot dir de Pere Armengol Albí, director de filatura, igual que el pare, abans

LES DIMENSIONS DE L'EMPRESA

Una altra perspectiva de la configuració de l'empresariat es pot obtenir a partir dels 58 inventaris *post mortem* dels empresaris llaners, localitzats a partir d'un buidatge exhaustiu. Aquests inventaris inclouen 25 empresaris de la mostra de 1864 —el 40%— i es reparteixen entre 36 fabricants i 22 industrials de fase. Dos terços dels inventaris corresponen a les dues darreres dècades del període analitzat i, per tant, ens ofereixen una visió situada entre els resultats assolits i el punt de partida.

Capital fix i circulant

Pel que fa a la inversió directa en instal·lacions industrials amb força motriu, la primera constatació és que el 69% dels empresaris (24 fabricants i 16 industrials de fase) no disposaven d'aquest tipus d'instal·lacions en propietat. La taula 6 mostra que cap dels petits fabricants, més de tres quarts dels fabricants mitjans i un quart dels grans fabricants no eren propietaris d'instal·lacions amb força motriu. Això implicava que dos terços dels fabricants encarregaven a tercers les operacions mecanitzades i/o que havien arrendat plantes amb força motriu. D'altra banda, també trobem gairebé el 73% dels industrials de fase en la mateixa situació, fet que reflecteix la generalització d'instal·lacions arrendades entre les empreses que optaren per l'especialització vertical. Només la major part dels grans fabricants (el 75% d'aquest grup) i alguns grans filadors (poc més d'una cinquena part de tots els filadors) eren propietaris de vapors i molins hidràulics.³⁸

d'establir-se com a industrial filador; «Gaceta de la Producción Lanera», 188 (25-x-1891), ps. 163-145. Francesc Alegre passà de jornalera de fàbrica a encarregat i així estalvià les 2.500 pessetes que invertí en la creació de l'empresa; «Gaceta de la Producción Lanera», 115 (10-x-1888), ps. 145-148. En alguns casos l'inici de l'activitat empresarial pròpia fou precedida per l'associació amb un familiar directe, a la qual s'aportava l'ofici i un petit capital. Els pareires Francesc i Feliu Llonch Matas s'associaren amb el germà Rafael en la compra d'un assortiment de carda i de filatura; AHS, Notari Francesc Viladot, Manual (1834, V), fs. 15-16. Joaquim Casanovas Bosch, després de treballar de teixidor i de pareire, esdevingué l'home de confiança de l'empresa de l'hereu Antoni. Joaquim, que rebia pel seu treball 300 duros anyals i dret a casa, prestà a l'hereu 2.000 lliures catalanes amb l'opció d'integrar-se a l'empresa uns quants anys després; AHS, Notari F. Viladot, Manual (1829), f. 81.

37. Quan ja es disposava del capital inicial a partir del llegat heretat, l'ocupació prèvia era clau en l'obtenció del coneixement necessari de la indústria. Magí Planas, un fadrister de pagès amb una herència apreciable i amb un aprenentatge previ a la fàbrica d'Antoni Solà de Terrassa, esdevingué marit de Rosa Borrell, orfe i propietària d'una important empresa de Sabadell; AHT, *Padró de 1828* i AHS, Notari Ramon Mimó, Manual (1829), fs. 198-202. També trobem Domènec Buxeda a la casa del fabricant sabadellenc Joan Salt, el 1850; AHS, 8. Demografia, *Padró de 1850*, carrer de Barcelona, 1, 1er. Altres fadristeres de pagesos amb una herència remarcable realitzaren el mateix procés d'aprenentatge tèxtil: Jaume Julià i Isidre Bertran eren aprenents quan tenien quinze anys; AHS, 8.3. Demografia, *Altes del Padró 1835-1859* (altes de 1840) i AHT, *Padró de 1828*, casa del fabricant Josep Rodó, carrer de la Fontvella.

38. Les fonts fiscals i altra documentació municipal confirmen la difusió de l'arrendament. El 1867 hi havia 30 arrendataris llaners i un de cotoner als cinc vapors de Terrassa; AHT, contribució industrial i de comerç de 1867 i anys immediats. El 1858, hi havia 43 arrendataris llaners

TAULA 7. *Els empresaris drapers del Vallès occidental i la propietat d'instal·lacions industrials, 1838-1877.*

Força motriu	Fabricants			Industrials de fase			TOTAL
	PF	MF	GF	Fil.	Acab.	Tint.	
Cap	11	10	3	9 (1)	6	1	40
Cavallar		2		2			4
Hidràulica		1	2 (2)				3
Vapor			7 (3)	3 (4)		1	11
totals	11	13	12	14	6	2	58

Fonts: AHS i AHT, inventaris *post-mortem*; buidatge exhaustiu dels protocols notariais.

1. Inclou un accionista principal del Vapor Gran de Terrassa.
2. Inclou Salvador Vinyals, accionista de Galí i Vinyals, societat pròprietària del Vapor de la Companyia de Terrassa.
3. Tres també són propietaris de molins.
4. Dos també són propietaris de molins.

La dimensió de les empreses es pot completar a partir d'altres paràmetres. La divisió dels fabricants en tres grups es deriva, com es pot veure a la taula 8, de la maquinària, de la resta d'utilitatge industrial i de la dimensió del circulant. En aquesta etapa, amb la major part del tisatge manual centralitzat i amb la mecanització de fases senceres del cicle productiu, hi ha una clara correspondència entre la dimensió de la part de capital fix representat per la maquinària i les dimensions del circulant. Mentre l'utilitatge dels petits fabricants es redueix bàsicament a una mitjana de tres telers manuals, els fabricants mitjans la tripliquen; a més, la meitat d'aquests disposaven d'assortiments de filatura i un terç comptava amb instal·lacions de tint. Els grans fabricants mostraven un major grau d'integració vertical: amb una sola excepció, tots disposaven d'assortiments de filatura; a més, la maquinària d'acabats tenia unes dimensions notables i la mitjana de telers (alguns dels quals ja eren mecànics) doblava la dels fabricants mitjans.

Pel que fa als industrials de fase, les mitjanes de fusos dels filadors són de 890 per empresa a Sabadell i de 1.197 a Terrassa. Aquestes dades s'aproximen a les mitjanes de les unitats de filatura de la contribució industrial i confirmen el major pes relatiu de les empreses de filatura a Sabadell.³⁹ D'altra banda, els cinc inventaris d'empreses d'acabats assenyalen també el predomini de la petita empresa en aquesta especialitat, amb maquinària valorada entre 750 i 4.000 pessetes entre els anys 1865 i 1869.

en dotze vapors i 11 més en cinc molins de Sabadell. Només quatre grans fabricants tenien un vapor per a ús exclusiu; altres tres combinaven l'ús propi i l'arrendament. Només un dels dotze vapors fou edificat per una societat que integrava diverses empreses llaneres; AHS, 13. *Foment, 1825-1900*, relació de fàbriques i d'arrendataris de 1858 i 11.1. *Indústria, 1802-1858*, cens obrer de 1858-1859. Hem esmenat i completat aquestes dades amb informacions procedents de la documentació notarial.

39. BENAUL, *La llana*, p. 118.

TAULA 8. *Ratios de maquinària i de circulant en els fabricants vallesans, 1838-1874 (valors en pessetes)*

	PF (11)	MF (13)	GF (12)
assortiments de carda		0,3 *	1,5
màquines de filar		1,2 *	2,9
telers manuals	3	9,1	16,9
telers mecànics		0,3	1,5
desgreixadors		0,07	0,6
batans		0,2 **	1,9
perxes		0,25	2,3
tondoses		0,1	3,9
màquines de raspalls	0,09	0,1	0,4
premses	0,27	0,5	1,4
instal·lació de tint	0,18	0,3	0,4
valor maquinària***	2.246 (2)	14.177 (5)	56.849 (4)
crèdits actius****		57.824 (7)	410.236 (3)
crèdits passius****		69.866 (7)	161.436 (3)

Font: taula 7.

PF=petits fabricants; MF=mitjans fabricants; GF=grans fabricants.

Els números entre parèntesi indiquen els divisors. En el cas dels fabricants associats només es compta la part respectiva en l'empresa. Entre els fabricants mitjans, Tomàs Sagrera té 1/3 de l'assortiment, de les màquines de filar i de les màquines d'acabats i Josep Dòria, la meitat de tota la maquinària. Entre els grans, Bartomeu Montllor té 1/5 de l'empresa, Josep Corominas 6/10, Pere Turull té la meitat dels batans i de les tondoses i hem estimat que Salvador Vinyals tenia 1/4 de la maquinària.

* Hem considerat que una carda moguda amb motor de cavalleries equival a 1/2 carda de vapor i una màquina de filar manual equival a 1/3 d'una màquina moguda amb vapor.

** No hem comptat els batans que té en societat Joan Brujas Sayol.

*** En pessetes.

**** Entre els grans fabricants no hem inclòs els crèdits de Pere Turull, ja que el comerç de llana els distorsiona notablement.

Fabricants i propietaris: rellevança empresarial i patrimoni immoble

A partir de les dades dels 58 inventaris també podem veure si hi ha algun tipus de correlació entre el relleu empresarial assolit i la importància de la propietat immoble. La taula 9 confirma que els grans fabricants eren també grans propietaris: un terç ho era sense cap dubte i un altre 40% s'integrava en els nivells superiors de la mitjana propietat. A l'extrem oposat, més de la meitat dels petits fabricants i dos terços dels mitjans es trobaven en els rengles de la petita propietat. El mateix podem dir dels industrials de fase, amb l'excepció dels tres filadors de Terrassa, que a la vegada eren també grans rendistes;⁴⁰ finalment, més del 22,7% dels industrials de fase no disposaven de béns immobles.

40. Vegeu la nota 45.

TAULA 9. *Nivells de patrimoni immoble dels empresaris drapers del Vallès, 1838-1877*

	<i>Fabricants</i>			<i>Industrials de fase</i>			<i>Total</i>			
	<i>PF</i>	<i>MF</i>	<i>GF</i>	<i>Total</i>	<i>Fil.</i>	<i>Acab.</i>	<i>Tint</i>	<i>Total</i>	<i>Empr.</i>	<i>%</i>
SP	2	1		3	3	2		5	8	13,7
PP	6	9	1	16	6	4	1	11	27	46,5
MP	1	2	7	10	2		1	3	13	22,4
GP	1		4	5	2			2	7	12,0
SD	1	1		2	1			1	3	5,1
	11	13	12	36	14	6	2	22	58	100

SP=sense propietat; PP=petita propietat; MP=mitjana propietat; GP=gran propietat; SD=sense dades.⁴¹

La major concentració de no propietaris i de petits propietaris entre els industrials de fase —72% enfront del 52% dels fabricants— prova que en aquest segment empresarial en el llindar d'entrada era molt baix.⁴²

En conjunt, dels 58 empresaris, el 14% no disposava de propietat immoble, el 46% eren petits propietaris, el 22% eren mitjans propietaris i un 12% eren grans propietaris. Per últim, tot reforçant el nexa entre rellevança industrial i

41. L'especificació detallada dels nivells de propietat en permet veure amb claredat la composició. Es pot veure que gran part de la mitjana propietat és mitjana-gran. A partir de mitjan segle, la quartera en ús és la nova, equivalent a 3.868,84 m².

	EMPRESARIS
PP	
terra fins a 3 quarteres	2
1-2 cases	9
1 casa i terra fins a 5,5 quarteres	6
2 cases i terra fins a 4 quarteres	5
3-5 cases	4
2 cases i 11,2 quarteres	1
MP	
1-2 cases i edifici de vapor	3
1-2 cases i terra entre 45-53 quarteres	2
15-21 cases i terra fins a 2 quarteres	2
13 cases i terra de 53 quarteres	1
4-15 cases, terra entre 5-42,5 quarteres, edifici de vapor o molí	5
GP	
41 cases i terra de 21 quarteres	1
16 cases, terra de 20,6 quarteres i 6 edificis industrials	1
37-57 cases, terra entre 37-239 quarteres i edifici de vapor	2
1-7 cases, terra entre 600 i 900 quarteres i edifici de vapor o molí	3

42. Les empreses especialitzades verticalment —de preparació i de filatura o d'acabats— operaven amb un alt grau de mecanització. Els requeriments inversors en capital fix es podien rebaixar per mitjà de l'arrendament d'instal·lacions i de força motriu i fins i tot de la maquinària, tot i que en aquest extrem era més freqüent l'associació de capitals per a adquirir-la. Tanmateix, els requeriments menors de capital circulant d'aquestes empreses, ja que el seu mercat era intraindustrial i local, constitueixen un factor decisiu del baix llindar d'entrada.

propietat immoble, s'observa que hi ha una correlació clara entre la propietat d'instal·lacions industrials amb energia hidràulica o de vapor i la dimensió de la resta de propietat immoble.⁴³ En resum, el 60% dels empresaris de la taula 9 no disposaven de propietat immoble o eren petits propietaris. Aquest percentatge, que inclou el gruix de petits i mitjans fabricants i d'industrials de fase, confirma que més de la meitat dels empresaris iniciaren l'activitat amb recursos patrimonials modestos.

Inversió industrial i propietat

El pes de la inversió industrial en el conjunt del patrimoni ha de precisar no tan sols la magnitud de l'esforç inversor sinó també els perfils dels empresaris industrials en relació amb altres grups burgesos amb patrimonis caracteritzats per un pes menys rellevant de la inversió industrial. L'aproximació a aquesta realitat es veu dificultada pels inventaris *post-mortem* catalans, en els quals —fins a l'aplicació de la llei del notariat de 1862— rarament es precisa el valor monetari de la propietat immoble i, especialment quan són aliens al negoci, dels béns mobles. Per això l'aproximació a aquesta realitat es basa en documents notariaus, completats a vegades amb fonts empresarials, de 1863 fins a 1887. Per tant, l'aproximació obtinguda a partir de 21 empresaris es refereix a una etapa avançada del procés d'industrialització. Aquesta primera aproximació mostra el caràcter minoritari —19%— dels empresaris amb un patrimoni no industrial superior al valor de la inversió industrial. En canvi, en el 52,3% dels casos, la inversió industrial triplica, com a mínim, el valor de la resta del patrimoni. En el 28,5% restant el valor de la inversió industrial oscil·la en *ratios* superiors a 1 i inferiors a 3. Aquesta centralitat de la inversió industrial en el patrimoni reflecteix la trajectòria d'acumulació gradual, de reinversió constant, de la major part de l'empresariat draper.⁴⁴ El contrast entre l'estructura patrimonial d'aquests empresaris i el d'antics empresaris que han abandonat progressivament la inversió industrial directa clarifica encara més aquesta visió.⁴⁵

43. La concentració creixent de béns immobles en mans dels empresaris més reeixits modificà la composició social dels grans propietaris a les localitats industrials; Manuel LARROSA, *La urbanització de la ciutat industrial. Sabadell, 1845-1900*, (Sabadell 1986), ps. 184-194.

44. Un estudi de cas a Josep M. BENAUL, *Família i empresa en una nissaga de fabricants llaners sabadellencs: els Corominas, 1759-1874*, «Arraona», 13 (1993), ps. 9-26. Les dades disponibles sobre els grans fabricants terrassencs, tot i ésser menys precises, confirmen aquesta visió. La inversió de Joaquim i Antoni Galí de 128.000 pessetes el 1852 superava el valor dels immobles: una casa i 46,3 quarteres de terra; AHT, Notari Joan Daura, Manual (1852), fs. 1145-1156. El 1871, la inversió industrial de Jaume Bellber pujava a 282.696 pessetes, mentre que tots els béns immobles, incloses naus industrials sense força motriu, es valoraven en 182.588; AHT, Notari Joan Carrancà, Manual (1871), fs. 2739-2756. Joan Sagret posseïa, el 1853, un vapor i el terç d'un molí hidràulic; aquest capital fix superava clarament el valor dels altres immobles: 4 cases i 5 quarteres; AHT, Notari Jacint Soler Oliveras, Manual (1853), fs. 432-358. Una fallida de 1848 també reflecteix la importància de la centralitat de la inversió industrial: l'actiu de Joan Vallhonrat —que incloïa un vapor, 2 cases i 29 quarteres— no pogué cobrir el passiu de 181.107 pessetes; AHT, Notari J. Soler Oliveras, Manual (1848), fs. 158-163.

45. Aquests empresaris, tots terrassencs, havien esdevingut fonamentalment rendistes i signi-

TAULA 10. *El pes de la inversió industrial respecte a la resta del patrimoni familiar, 1863-1887*

ratios de la inversió industrial* (resta patrimoni= 1)	Empresaris		
	Grans	Petits/Mitjans	Total
de 0,4 a 0,9	1	3	4
d'1 a 2,9	1	5	6
de 3 a 4,9	1	3	4
de 5 a 9,9	1		1
de 10 a 19	1	1	2
de 20 a 49	1		1
de 50 en amunt	1	2	3
Total	7	14	21

* El valor de la inversió industrial és la suma dels actius fixos més els circulants; en alguns casos només disposem del valor dels actius fixos i/o del conjunt del capital invertit.

Font: J.M. BENAUL, *Realidades empresariales y estructura productiva en la industria textil lanera catalana, 1815-1870* (en premsa).

No ens ha de sorprendre que en els petits i mitjans empresaris sigui menor el pes de les inversions industrials que tripliquen el valor de la resta del patrimoni. En aquestes empreses, on els actius fixos esdevenen menys rellevants ja que rarament inclouen instal·lacions amb força motriu, el gruix de la inversió se centra en el circulant. A més, en aquest tipus d'empreses, financerament més febles, els crèdits passius tenien un major pes relatiu.

CONCLUSIONS: ESTRUCTURA INDUSTRIAL I FORMACIÓ DE L'EMPRESARIAT

L'evolució de la procedència dels empresaris llaners vallesans durant la industrialització mostra una obertura creixent en les tres variables estudiades: origen geogràfic, origen sòcio-professional -amb una notable davallada de l'índex d'endogènesi- i posició hereditària. El gruix dels nous empresaris del segle XIX del segle provingué d'artesans i tècnics de la mateixa indústria i de la pagesia. L'accés de fills d'obriers a l'empresariat fou excepcional. Menys excep-

ficativament limitaven l'activitat industrial a la filatura per compte de tercers, la qual cosa suposava un negoci menys complex que la fabricació i d'àmbit intraindustrial i local. El 1864, Pau Galf tenia immobles no industrials valorats en 731.191 pessetes, mentre que els edificis industrials, dedicats a l'arrendament i a la filatura pròpia, es valoraven en 260.000; AHT, Notari Joan Carrancà, Manual (1864), núms. 40, 84, 98 i 101. El 1869, la màquinaria, la casa familiar, el vapor i el molí de Pau Busquets es valoraven en 480.030 pessetes; el vapor i el molí eren ocupats per arrendataris i també per la filatura pròpia. La resta de propietats immobles es valoraven en 471.742; AHT, Notari Jacint Soler Oliveras, Manual (1869), fs. 1161-1307. El valor de la indústria de filats de Josep Maurí era àmpliament superat pel de les 13 cases, 52,1 quarteres i 119.000 pessetes en valors, de les quals 55.000 a l'empresa del Vapor Gran, dedicada a l'arrendament de força motriu; AHT, Notari J. Soler Oliveras, Manual (1858), fs. 1-10.

cional, però també minoritària, fou l'ocupació transitòria com a obrers d'alguns fills de pagesos i d'artesans pobres. Finalment, va tenir molt poc relleu l'aportació de fills de comerciants, per no parlar de la insignificant presència de les professions liberals o de l'absència de representants de les antigues classes privilegiades.

Tant a la indústria llanera com a la cotonera la classe empresarial es renovà durant la industrialització, però el procés comportà una tendència a una major diversificació del reclutament i a una major davallada de l'índex d'endogènesi en la primera.⁴⁶ La transformació del patró de reclutament al llarg de la industrialització mostra que les tres variables analitzades estaven estretament entrelligades, especialment les dues darreres. L'anàlisi per localitats ha permès de veure amb més precisió aquesta transformació: a Sabadell, on la industrialització fou més ràpida i de majors dimensions, l'obertura del reclutament empresarial fou més radical, la qual cosa tampoc no pot explicar-se al marge dels trets específics de l'estructura industrial.

L'anàlisi dels recursos propis dels empresaris s'ha efectuat en dos moments. En la fase inicial de la industrialització, la propietat immoble disponible o heretada presentava clares diferències entre els nous empresaris i els fills d'empresaris del Set-cents, ja que els primers partien d'una posició clarament inferior. En el segon terç del segle, decisiu en la industrialització drapera, hem detectat que prop del 60% dels empresaris partiren del nivell hereditari inferior. Aquí convé remarcar que els hereus eren petits propietaris, com els que s'incorporaren a la indústria cap a 1830, mentre que els fradisterns partien de nivells hereditaris encara més inferiors. La resta, una mica més del 40%, es dividia gairebé en dues meitats entre els que partien d'un nivell hereditari intermedi i superior.

Els vint itineraris analitzats han mostrat que la major part dels nous empresaris s'havien ocupat prèviament a la indústria drapera com a obrers, artesans o tècnics. Aquestes ocupacions permetien l'adquisició del coneixement de la indústria i, en alguns casos, la formació de bona part del capital inicial.

Per tant, si el reclutament estrictament proletari fou insignificant, el pes dels qui procedien dels nivells inferiors de les classes mitjanes és considerablement elevat. El plantejament de Vicens Vives de la menestralia com a origen predominant de l'empresariat industrial encaixa prou bé en el cas de la indústria llanera.

L'estudi de les dimensions de l'empresa en el segon terç del segle XIX a partir dels inventaris *post-mortem* reforça la visió oferta per les fonts fiscals. El pes de la petita i mitjana empresa era determinant, ja que els llandars d'entrada eren relativament baixos, com ho palesa que tres quartes parts de les empreses no fossin propietàries de plantes amb força motriu de vapor o hidràulica. A més, la major part dels empresaris eren petits propietaris de béns immobles. Aquests nivells de propietat, molt similars als dels béns heretats pels fabricants i industrials del primer terç de segle,⁴⁷ remarquen que l'entrada al negoci es realitzava fonamentalment des d'empreses petites i mitjanes.

A la indústria llanera catalana hom troba, d'una banda, un grau menor d'integració vertical i, de l'altra, una estructura menys jeràrquica que a la indús-

46. SÁNCHEZ, ps. 235-244 i 1.206.

47. Amb l'única excepció dels descendents de l'elit terrassenca del Set-cents.

tria cotonera.⁴⁸ Dins les especialitzacions respectives dels dos centres vallesans, les empreses més grans i més tendents a la integració vertical fabricaven —sobretot a Sabadell— els teixits de més qualitat. A més, en un context on el tissatge era encara manual a totes les empreses, molts dels fabricants petits i mitjans només disposaven d'aquest utilatge i el gruix del capital era circulat. Aquestes empreses, i també moltes de fase, eren independents. Tot i que els grans fabricants participaven en indústries de fase, no hi ha elements per a sostenir de manera general que subordinaven aquestes empreses als interessos de la pròpia empresa mitjançant el control del capital o de la força motriu.⁴⁹

La funció de la petita i mitjana empresa en l'estructura de la indústria drapera vallesana condicionava en gran mesura la formació de l'empresariat i, per tant, el reclutament. La industrialització, tot i que incrementà la dimensió mitjana de les unitats productives,⁵⁰ no solament no va qüestionar el paper d'aquestes empreses, sinó que en gran mesura el potenció. La creixent diversificació del producte final i l'especialització vertical afavoriren la presència d'empreses d'escassa dimensió, tant de fabricació com de fase, en l'estructura industrial. Pel cantó de l'oferta empresarial, altres factors estimularen la superació d'un llinar d'entrada notablement baix: la substitució d'inversió directa en capital fix per cooperació a través del mercat,⁵¹ l'associació de capitals⁵² i la disponibilitat de crèdit.⁵³

No hi ha dubte que moltes petites i mitjanes empreses tingueren una vida curta, però una alta taxa de mortalitat empresarial no exclou el fet més rellevant de l'estabilitat dels trets definidors de l'estructura industrial. Una altra qüestió, vinculada a l'anterior, tot i que fora de l'abast d'aquest treball, eren les probabilitats d'una trajectòria empresarial ascendent des dels nivells inferiors. Si hi ha exemples que la confirmen, ens manca encara un estudi rigorós per a conèixer-ne l'abast.

48. Les empreses integrades verticalment concentraven menys d'un terç dels fusos i dels telers a Sabadell i percentatges encara menors a Terrassa, el 1864; BENAUL, *La llana*, p. 117. Pel que fa a la indústria cotonera, vegeu MALUQUER, *La estructura* i Joan R. ROSÉS, *Competitionando con los ingleses: especialización, integración vertical y desarrollo del sector algodonero catalán a mediados del siglo XIX*, comunicació presentada al VII Simposio de Historia Económica. Cambio tecnológico y desarrollo económico, Departament d'Economia i Història Económica de la UAB, 15 i 16 de desembre de 1994.

49. Afirmacions en aquest sentit foren esgrimides per Gabriele RANZATO, *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el Antiguo Régimen y la modernidad* (Barcelona 1987), ps. 25-27 i 144-145.

50. BENAUL, *La llana*, ps. 117-118.

51. Fonamentalment les cadenes d'arrendaments i sots-arrendaments de les instal·lacions i de força motriu, les quals permetien als fabricants sots-arrendadors amortitzar més aviat les inversions efectuades, mentre que els sots-arrendataris es beneficiaven d'una oferta de força motriu i d'instal·lacions que els estalviava aquest tipus d'inversió; Josep M. BENAUL, *Cambio tecnológico y estructura industrial. Los inicios del sistema de fábrica en la industria pañera catalana, 1815-1835*, «Revista de Historia Económica», XIII, 2 (1995).

52. A partir de les dades de la contribució industrial i de les fonts notariales hem constatat la formació de 234 societats a la indústria llanera vallesana entre 1841 i 1870, de les quals només 105 foren elevades a escriptura pública. La composició era de 108 empreses de fase, 109 de fabricació de teixits, 6 de força motriu i d'instal·lacions, 4 de comerç de llanes i de teixits i 7 de finalitat desconeguda.

53. Vegeu Josep M. BENAUL, *El crèdit local en l'arrencada de la industrialització tèxtil llanera al Vallès, 1820-1835*, «Arraona», 12 (1993), ps. 9-26 i *La industrialització de Sabadell: per què i com* dins J.M. BENAUL, J. CALVET i E. DEU (edició a cura de), *Indústria i ciutat. Sabadell, 1800-1980* (Barcelona 1994), ps. 27-65.